

TÓTH HAJNALKA

**A KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉK GYÖNGYÖSI NAGY FERENC
LEVELEZÉSE TÜKRÉBEN (1683–1690)***(SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged 2013. 208 o.)*

A végvidékek, egy-egy erődváros (mint például Győr) vagy prezidiális mezőváros (legutóbb Keszthely és [Zala]Egerszeg) és a vitéz rend történetének kutatása – gondoljunk csak Pálffy Géza, Szabó András Péter, Vatai Gábor és Végh Ferenc munkáira – az elmúlt másfél évtizedben újra lendületet vett. A XVI–XVII. századi magyar történelem megértéséhez és pontos ismeretéhez fontos téma azonban még mindig (szisztematikus) feldolgozásra vár. Ezért is számít Tóth Hajnalka doktori értekezése, majd az ebből készült monográfia kiemelkedő fontosságúnak. A szerző ugyanis Gyöngyösi Nagy Ferencnek, a Kanizsával szembeni végvidék főkapitány-helyettesének életútján és levelezésén keresztül mutatja be és vizsgálja, mit jelentett a végvidék számára az 1683 és 1690 közötti átmeneti időszak. A megadott korszakból fennmaradt 313 levél (346 dokumentum) döntően helyi szinten ábrázolja az eseményeket és folyamatokat. A minél pontosabb és plasztikusabb kép megrajzolásában pedig Gyöngyösi Nagynak a katonai hierarchiában elfoglalt helye is segítségére volt a szerzőnek, hiszen hozzá érkeztek be a főkapitányok és az Udvari Haditanács utasításai, ugyanakkor a végvidék várainak és katonaságának, valamint a helyi lakosságnak a gondjaival is ő találkozott elsőként.

Tóth Hajnalka mielőtt a Kanizsával szembeni végvidék 1683 és 1690 közötti történetének bemutatásához kezdene, két rövid, ám a téma szempontjából annál fontosabb bevezető fejezetet illeszt művéhez. Először is megrajzolja a gyöngyösi Nagy család pályafutását. A szerző e fejezet elkészítésénél sem csupán az eddigi ismeretekre hagyatkozott, hanem szisztematikus kutatómunka segítségével újabb adatokat tett közzé. Pálffy Géza *A tizenhatodik század története* című munkájában megállapította, hogy a kor főnemesei közé került *homo novusok* számára a felemelkedés lehetőségét három tényező együttes hatása vagy jelenléte adta meg: jó kapcsolatok és ezzel egyidejűleg sziklaszilárd udvarhűség, kiváló házasság, valamint a személyes rátermettség. A gyöngyösi Nagy család esetében mindezeket megtaláljuk. A família első ismert tagja, Nagy Egyed drégelyalánki kapitány karrierjét nagymértékben meghatározta, hogy katonai érdemei mellett, mind a Bocskai féle rendi felkelés, mind Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magyarországi hadjáratai idején megmaradt a király szolgálatában. A család társadalmi presztízsének emelkedését a hadakozásban való jártasság és a lojalitás mellett, illetve ezzel párhuzamosan egy kiterjedt kapcsolati háló is segítette. Nagy Egyed és fiai (János és Tamás) ugyanis olyan, a korszak történelmét és viszonyait döntően befolyásoló családok tagjaival álltak jó és szoros kapcsolatban, mint a Pálffy, a Teuffenbach, az Esterházy és a Thurzó. Egyed unokája, Ferenc pedig a felmenők által gondosan, fokról fokra kialakított kapcsolati hálót sikeresen tovább bővítette. Széchenyi Erzsébettel kötött házasságával a későbbi esztergomi érsek, Széchenyi György családjába került. A sikeres nász mellett, illetve ezzel párhuzamosan katonai karrierje is felívelt. 1654 és 1663 között mint huszár főhadnagy/kapitány (*Husarn Hauptman*) szolgált Érsekújváron. A magyar védelmi rendszer egyik fő várának számító erősség 1663. szeptemberi eleste után kevesebb, mint két esztendővel már az Esterházy-család várában, mint alkaptány (*Vice Capitan*) teljesített szolgálatot. 1672-ben maga kérte az Udvari Haditanácstól a tisztségből való felmentését és családjával a Dél-Dunántúlra költözött. A Kanizsával szembeni végvidék főkapitányának ajánlására az Udvari Haditanács 1675-ben (zala)szentgróti (al- vagy vice)kapitánynak nevezte ki. Az immáron a Batthyány-család holdudvarához tartozó Nagy Ferenc 1681. márciusának végéig töltötte be ezt a tisztséget, amikor is a végvidék vicegenerálisává léptette elő az az évi soproni rendi gyűlés. A nyár folyamán pedig ő és fia, Zsigmond részére I. Lipót bárói diplomát adományozott. Ezzel a család egy évszázad alatt a magyar főnemesség sorai közé küzdötte fel magát. A família története azonban feltételezhetően nem sokkal Ferenc halálát (1703) követően véget ért, ugyanis fia, Zsigmond 1716-ban valószínűleg gyermektelenül halt meg.

A kötet a Kanizsával szembeni végvidék történetét, leginkább Nagy Ferenc ott tartózkodásának első évtizedére (1672 és 1682 között) koncentrálni mutatja be röviden, kitűnő kiegészítéseként és folytatásaként Végh Ferenc (Zala)Egerszegről írt kismonográfiájának. A (zala)szentgróti kapitánynak ebből az időszakból fennmaradt 20 levele alapján Tóth Hajnalka egy, a már XVI. század végén kialakult norma- és kapcsolati rendszer mindennapjaiba enged bepillantást. Olvashatunk ebben a részben tehát portyákról, hírszerzésről és hírszolgálatról, rabkereskedelemről, kótyavetyéről, a katonák fizetetlenségéről, valamint az emiatt szükségessé váló gazdálkodásuk kérdéseiről.

1683-ban azonban döntő változás állt be szinte egy csapásra a dél-dunántúli vitézljő rend életében és feladataiban, hiszen a rájuk bízott határ védelmének megszervezésén túl a Bécs felé vonuló oszmán hadsereg ellen mezei szolgálatra is kirendelték a végvárak őrségének egy részét. A *vicegenerális* természetesen az események sűrűjében volt. Egyrészt igyekezett megszervezni és biztosítani, hogy a végházakból kirendelt katonaság eljusson a számára kijelölt gyülekezőhelyre. Másrészt a gondjaira bízott és szinte üresen maradt várak és ezáltal a keresztény kézen maradt területek védelméről is gondoskodnia kellett. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy Nagy Ferenc pontos információkkal rendelkezzen Kara Musztafa nagyvezír seregének vonulásáról és szándékairól. A szerző a fennmaradt levelek tartalmát összevetve az egykori török nyelvű történeti forrásokkal, megállapítja, hogy a főkapitány-helyetteshez májusban és júniusban befutott hírek igen késeiiek voltak, és részletes beszámoló csak az oszmán haderő Eszékről történt elindulása után futott be hozzá.

Tóth Hajnalka természetesen kitér a magyar főnemesek 1683 nyarán történt meghódolására a nagyvezír és Thököly Imre fejedelem előtt. Véleménye szerint a Batthyány grófok valamikor július 7. után hódoltak meg Kara Musztafának, amiről (II.) Kristóf július 12-én tájékoztatta a soproni tanácsot. Embereik a kuruc–török–tátár hadakkal közösen többször is betörték stájer területekre, pusztítva és rabolva a vidéket. Emellett a gróf élelemmel is ellátta a Bécs alatt táborozó oszmán hadat. A kahlenbergi csata után azonban gyorsan megtörtént a „visszarendeződés,” és a Batthyányok is fegyveresen fordultak szembe addigi szövetségeseikkel. Ez azonban felemás sikerrel végződött (II.) Kristóf számára, hiszen bár birtokait nem konfiskálták el, és közkegyelmet kapott, valamint főpohárnoki méltóságát is megtarthatta, ám a dél-dunántúli végházakba és környékükön jelentős számú német katonaságot szállásoltak be, valamint főkapitányi tisztségéről le kellett mondania. Ez utóbbi intézkedés gyakorlati megvalósulása bő egy évet vett igénybe, helyét fia, Batthyány (II.) Ádám vette át.

A Kanizsával szembeni végvidék irányításában 1683 után az állandóságot gyöngyösi Nagy Ferenc személye jelentette. Tapasztalatára és rátermettségére szükség is volt, ahogyan a szerző erre rámutat, hiszen a vitézljő rendnek továbbra is mind a határvédelmi, mind a mezei szolgálatot el kellett látnia. A császári–királyi hadvezetés a hadjáratokban magyar katonaságot azzal a feladattal bízta meg, amelynek az elvégzésére a törökkel vívott majd két évszázados állandó harc során alkalmassá vált: felderítésére, hírszerzésre, az ellenség kommunikációs és utánpótlási vonalainak elvágására, valamint vonulásának és csatarendbe állásának folytonos zaklatására. A *vicegenerális* leveleiből azonban kiviláglik, milyen gigászi erőfeszítéseket kívánt, hogy egyrészt az Udvari Haditanács ez irányú rendelkezésének, másrészt Batthyány (II.) Ádám személyes ambíciójának megfelelően megfelelő számú huszárt és hajdút, valamint az ezek ellátásához és szállításához szükséges szekereket évről-évre összegyűjtse. Mindezeket túl gyöngyösi Nagy feladatait tovább nehezítette, hogy 1684-ben és az azt követő két esztendőben is a végvidék mezei szolgálatra rendelt hadereje két különböző hadszíntéren is részt vett a harcokban: mintegy 1500–2000 katonával a főkapitány a főszereg hadműveleteiben vett részt, míg a csapatok másik (létszámában kisebbik) része a Dráva mentén hadakozó császári–királyi seregtel mellett szolgált.

Buda visszafoglalása, a nagyharsányi győzelem, majd Belgrád meghódítása teljesen új körülményeket teremtett a Kanizsával szembeni végvidéken – mutat rá Tóth Hajnalka. Egyrészt a Magyar Királyságban, így a Dunántúlon is maradtak olyan várak, amelyek török őrsége el volt vágva az Oszmán Birodalomtól. Batthyány katonaságát a mezei szolgálat mellett így blokádirozásra is alkalmazzák. Gyöngyösi Nagy leveleinek segítségével jól nyomon követhető az a folyamat, melynek során a végvárak fokról-fokra elveszítették addigi funkciójukat. A szerző rámutat, hogy a fordulópontot 1688. év nyara, azaz Kanizsa blokádjának a szorosabbá tétele jelentette, amikor is a végvi-

dék védelmi szerepe „feloldódott” a Dél-Dunántúl legfontosabb oszmán kézen maradt erődjének körülzárásában.

Ezen változások természetesen a végvidék egész társadalmára jelentős hatást gyakoroltak. Ez alól sem a főkapitány, sem a főkapitány-helyettes nem volt kivétel. Míg azonban a fiatal Batthyány (II.) Ádám saját és családja hatalmi pozíciójának megőrzését, átmentését úgy biztosította, hogy szó szerint kiküzdött magának egy altábornagyi rangot, addig az új helyzethez alkalmazkodni nem tudó és nem is akaró öreg gyöngyösi Nagy Ferenc a visszavonulás mellett döntött (1695). A vitézlő rend számára azonban a bekövetkezett változások jelentős megrázkódtatásokkal jártak. Tóth Hajnalka a *vicegenerális* levelein keresztül igen érzékletesen mutatja be, hogyan kerültek felszínre 1683 és 1690 között a fokozódó katonai igénybe vétel hatására a végvidéki katonaság problémái. A mezei szolgálat, a blokádrozás és az új végvárak birtokbavétele arra kényszerítette a huszárokat és a hajdúkat, hogy addigi lakóhelyüktől évi több hónapot is távol töltsenek, így nem tudták folytatni rendszeres termelő tevékenységüket, amely évtizedek óta a lassan és rendszertelenül érkező zsold mellett, de inkább helyett megélhetésük alapját képezte. Mivel a feladat és a működés átalakulása nem járt együtt a zsoldfizetés rendszeressé tételével, így az anyagilag bizonytalan helyzetben lévő, alacsony sorban élő végvári katonák a szolgálat elhagyására kényszerültek (kiléptek a szolgálatból vagy egyszerűen megszöktek), ami előre vetítette deklaszációjukat (jobbágyosorba való kényszerülés), illetve a társadalom peremére való szorulásukat (bujdosás).

Az igen kitűnő munka ismertetésének végén mind a szerző, mind az olvasó engedjen meg a recenzensnek két aprónak tűnő, ám annál fontosabb megjegyzést. Egyrészt Tóth Hajnalka úgy fogalmaz, hogy az Udvari Haditanácsban 1688-tól vált általánossá a nézet, miszerint a Magyar Királyság területén még az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt maradt várakat nem költséges és nagyszámú katona elvesztését eredményező ostrommal, hanem blokáddal kell elfoglalni. Valójában a blokádrozás koncepciója legalább egy évszázados múltra tekinthetett vissza az udvar hadászati tervei között. Az uralkodó vagy Mátyás főherceg megbízásából Nicolaus Gabelmann 1595 áprilisában a magyarországi hadszínterre frissen érkezett Karl von Mansfeld számára összeállított egy hadi- és berendezkedési tervet. Ebben már az szerepelt, hogy Buda elfoglalása után a keresztény seregeknek Belgrádot kell meghódítaniuk, így elzárva a többi várat a Balkánról érkező segítségtől. Ezeket a véghelyeket aztán egyszerűen blokáddal ki kell éheztetni. Ez a koncepció tűnik fel Raimondo Montecuccoli törökellenes hadászati terveiben is, amelyeket Lotharingiai Károly és feltehetőleg az Udvari Haditanács is egyfajta zsinórmértéknek tartott a hadjáratok kidolgozásánál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más koncepciók nem léteztek, és esetleg ezek lehetséges kivitelezéséről nem folytak volna tárgyalások.

Másrészt érdekességképpen szeretném megjegyezni, hogy a Kanizsát blokádrozó csapatok ellátására rendelt három vármegye számára nem volt ismeretlen a feladat, hogy a dél-dunántúli erősség körüli harcok támogatásában részt vállaljon. Már a XVI. század végén Zala, Vas és Sopron, de még az alsó-ausztriai kamarához tartozó Kőszeg is ellátta élelemmel a végházat. Kanizsa 1601. évi ostroma idején pedig a Ferdinánd főherceg vezette belső-ausztriai, spanyol és itáliai csapatok katonai támogatására és éllemezésére az Udvari Haditanács e három vármegyét szólította fel. Ez esetben tehát szintén egy évszázados gyakorlat újraélesztéséről van szó.

Tóth Hajnalka rendkívül precízen és szakszerűen dolgozta fel gyöngyösi Nagy Ferenc leveleit és azok tartalmát. A vállalt feladatot tehát szakszerűen elvégezte, megvalósította, mindezt úgy, hogy ez nem ment az olvashatóság rovására. A magam részéről csak remélni és biztatni tudom, hogy gyöngyösi Nagy Ferenc levelezését más szempontokból is dolgozza fel, vizsgálja meg, így adva egy jóval részletgazdagabb képet a XVII. századi dél-dunántúli végvárrendszer mindennapjairól.

Bagi Zoltán Péter